

Török József

A Missale Quinqueecclesiense és Guilhelmus Durandus

Az 1499. április 24-én, sárkányölő Szent György napján, Velencében nyomtatott kolofon a pécsi egyházmegye misekönyvének befejeztéről tudósít. A kötet példányait a történelem kutatói Pray György jezsuita szerzetestől kezdve számosan ismerték, a múlt század dereka óta Knauz Nándor és Dankó

Török József egyháztörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának egyetemi tanára.

József buzgólkodásai folytán a liturgiátörténészek közül pedig sokan segítségül hívták, hogy az esztergomi egyháztartomány egy püspökségének saját, helyi kultuszait is magában foglaló istentiszteleti rendjét bemutassák.

Közel 60 évvel ezelőtt a Pázmány Péter Királyi Tudományegyetem Hittudományi Karának szakfolyóirata, a *Theologia* adott helyet Szijártó Nándor részletes, a pécsi *missale*-t leíró jelleggel bemutató tanulmányának.¹ Ebben a szerző igyekezett a különböző liturgikus szövegegységek forrásait fölkeresni és azok segítségével a középkorvégi hazai liturgiavégzésről – ugyan áttételesen, ám forráson alapuló – képet adni. Mintha előre érezte volna, hogy a II. Vatikáni Zsinatot követő években tudós egyháziak mily sok negatív előítélettel közelítik majd meg a középkorvég, újkorrelő és barokk időszak liturgikus életét, hogy annak fényeit kioltva, értékeit félreismerve, torz képet rajzoljanak történelmi háttér gyanánt a maguk barkácsolta, verbalizmustól terhes, újmódi kultuszaikhoz.

A pécsi *missale* egykori tanulmányozója igyekezett gondosan kikutatni a szekvenciák származását s azokat a személyeket, akiknek nevei előfordulnak, említésre kerülnek. Így szerepel Szent Livinus, Gand/Gent városának vértanú püspöke, kinek ereklyéit zsolozsmájával együtt Neszmélyi Miklós pécsi püspök (1346–1360) hozatta Pécsre. III. Ince pápára, a *De sacro altaris mysterio* tudós szerzőjére is rátalált, meg Henricus de Segusia kánonjogászból lett ostiai bíborospüspökre, akinek *Summa et lectura* című művét említi a *missale* valahai összeállítója – bővítője – talán nyomtatásra előkészítője. A figyelmét azonban elkerülte, hogy a XIII^v lapon *In festo innocentum* a rubrika megjegyzi: *In octava autem eiusdem festi dicuntur omnia cantica leticie: sed non Credo* (Ugyanazon ünnep nyolcadában minden örömeiket mondunk, de a Credót nem). És hozzáfűzi: *Causam autem huius poteris invenire in rationali* (Ennek okát megtalálhatod a *Rationalé*-ban). Megboldogult Mezey László szóban hívtatta föl erre tanítványai figyelmét. Neki nem adatott meg, hogy személyesen kutasson ez ügyben. A *Rationale* ugyancsak mint hivatkozási hely van jelen pünkösdi vigiliájakor a pécsi *missale* CXXXVI^f lapján: *In vigilia penthecostes prophetie dicuntur sine titulis et sine Flectamus genua ut habetur in rationali* (Pünkösdi vigiliáján a prófétai olvasmányokat titulusok és *Flectamus genua* nélkül mondjuk, ahogy a *Rationale*-ban áll).

¹ Szijártó Nándor: „Egy középkori misekönyvünk”, *Theologia* 3 (1936) 56–59, 162–169, 353–365.

Itt és most csak az vetődik föl kérdés gyanánt, hogy kinek a személye rejtőzhet a hivatkozott *Rationale* mögött. A középkorvég legismertebb, legkiérleltebb liturgiagyagyarázó műve Guilhelmus Durandus mende-i püspök műve, amely a *Rationale divinorum officiorum* címet viseli. Ennek hetedik könyve, *De sanctorum festivitibus in speciali* (az 1509-es hagenai kiadás CCXXI. lapján) fölveti a kérdést: *Queritur quare in festivitate innocentum in missa Gloria in excelsis Deo et Alleluja et alia cantica leticie non cantantur?* (Kérdés, hogy aprószentek ünnepén a misében miért nem énekeljük a Gloria in excelsis Deo-t, az alleluját és más örömekeket?) Az első válasz az, hogy az aprószentek az Úr szenvedése, kereszthalála előtt haltak meg, és ezért *ad inferos descenderunt* (alászálltak a poklokra). A másik válasz: *az auctor officii voluit nos coniungi in hac festivitate animis devotarum mulierum de morte innocentum plangentium et dolentium* (az officium szerzője ezen az ünnepen össze akart minket kötni azon kegyes asszonyok lelkével, akik az aprószenteket siratták és gyászolták). Igaz, hogy az első ok Durandus – „Magister Johannes” – jelölése alapján is Johannes Beletre utal, aki az ugyancsak *Rationale* című művében² ugyanezt az okot adja: *ii ad inferos descenderunt*. A pünkösdi vigiliáján történő hivatkozásra Durandus *Rationale*-jában a CXCI^v jelzésű lapon ez áll: *Hoc sabbatum intitulatur sabbatum XII lectionum quia in primitiva ecclesia duodecim lectiones legentur, ut dictum est sub quarta feria tertie dominice adventus. Officium autem huius diei fere idem est in pluribus ecclesiis cum officio sabbati paschalis. Et lectiones leguntur sine titulo prout ibi dictum est.* (Ezt a szombatot 12 olvasmányos szombatnak nevezik, mert a korai Egyházban tizenkét olvasmányt olvastak, amint azt elmondottuk ádvent harmadik vasárnapjának szerdáján. Ennek a napnak a zsolozsmája azonban a legtöbb egyházban szinte ugyanaz, mint a nagyszombati zsolozsma, s az olvasmányokat titulus nélkül olvassák, ahogy ott elmondtuk.) Ennek okát nem Durandusnál *sub quarta feria tertie dominice adventus* találjuk meg, hanem Johannes Belet *Rationale* című, ugyancsak említett művének 132. fejezetében: *Tacentur autem hac die tituli, propter parvulos qui necdum cognoscunt auctores Novi et Veteris Testamenti* (Ezen a napon sem monduk titulusokat a kisdedek miatt, akik még nem ismerik az Új- és az Ótestamentum szerzőit).

Melyik *Rationale* volt tehát a pécsi klerikus keze ügyében? A kérdést segít eldönteni a pécsi *missale* elején található, a pap misét megelőző imádságait követő, szokatlanul hosszú, jogi jellegű rész, melynek címe: *Informationes et cautele observande presbytero volenti divina celebrare* (Tudnivalók és óvatossági szabályok, melyeket az istentiszteletet végezni szándékozó papnak figyelembe kell vennie). Guilhelmus Durandus (1230 táján – 1296) korának egyik legnevesebb kánonjogásza volt, és jogi alkotásai közül a legismertebbhez, a *Speculum iudiciale*-hoz az ő „liturgikus tükre”, a kortársai által *Speculum Rationale*-nak nevezett mű számos ponton, éspedig főként jogi szemléletében kapcsolódik³. Az enciklopédikus terjedelmű és kiterjedtségű valamint igazi szín-

² *Patrologia Latina* 202, 13–166.

³ G. Guillaume Durand, évêque de Mende (v. 1230–1296) Canoniste, liturgiste, et homme politique. Actes de la Table Ronde du C. N. R. S., Mende 24–27 mai 1990. Textes réunis par Pierre-Marie Gy, O. P. Éd. du C. N. R. S. Paris 1992.

tézist alkotó írása adta meg a liturgiát szolgáló kézikönyveknek, magyarázatoknak azt a jogi jelleget és szellemet, amely nélkülözhetetlennek tartotta a mise végzésével kapcsolatban fölmerülő kérdések kimerítő, jogászai pontosságú tisztázását. Nem lehetetlen, hogy Beleth kézikönyvét is ismerték Pécsen, ám Durandus melletti újabb érv a vízkereszti bevezető rubrika a pécsi *missale* XVIII^f oldalán: *De epiphania Domini. Nota quod quidam heretici dixerunt solum in die epiphaniae baptizari debere: pro eo quod tunc Christus fuit baptisatus: nec dari Spiritum Sanctum in alio die baptizando. Greci etiam eodem die baptizant ob quam heresim extirpandam: sancti patres decreverunt neminem: nisi in articulo necessitatis eadem die baptizari debere: ne locus detur errori et scandalo ecclesie christiane quod semper cavendum est.* (Urunk megjelenése. Megjegyzendő, hogy egyes eretnekek azt mondták, csak vízkereszt napján lehet kereszttelkedni, mert Jézus is akkor kereszttelkedett meg, s más napon a kereszttelkedő nem kaphatja meg a Szentlelket. A görögök is ugyanaznap kereszttelnek valami eretnekség kiirtása miatt. A szent atyák elrendelték, hogy senkit nem szabad ezen a napon megkeresztelni, csak végszükség esetén, nehogy helyet adjanak valami tévelygésnek és a keresztény Egyház botrányának, amitől mindig óvakodni kell.)

Durandus könyvében a *quidam* szótól a *debere* szóig bezárólag ugyanez a szöveg található, Belethnél viszont hiányzik. A fölvetett kérdésre adandó válasz tehát eldöntöttnek tekinthető: Mende püspökének könyvét forgatták a középkori Pécsen.

Guilielmus Durandus enciklopédikus művének 2. könyvében külön fejezet van az énekesről és a *psalmistáról*. Itt olvasható: *Cantorum symphonia plebem admonet in unitate cultus unius Dei perseverare. Per cantoris officium paterfamilias intelligitur, qui de thesauro suo nova et vetera profert.* (Az énekesek összhangja arra inti a népet, hogy meg kell maradni az egy Isten tiszteletének egységében. Az énekes szolgálata a gazdáé, aki régit és újat hoz elő az ő kamrájából.)

Azt hiszem, az ünnepeltre ezt a mondást szükségtelen további magyarázatokkal alkalmazni.*

Helgaudus, Fleury monostorának apátja, *praecentorialis* pálcát csináltatott ezüsből, melynek végén egy kristály ragyogott, drágakövek koszorújában; a vezénylőpalcára verset vésetett, mely így kezdődött:

*Octonos distingue modos per neupmata, cantor,
Laudibus in cunctis placeas ut jure Tonanti.*

A szerzetes-költő összevetette a király jogarát és a *praecentor* pálcáját, nem vitás, kinek a javára dőlt el az összehasonlítás, méghozzá azért, mert amint a vers utolsó sora mondja:

Cantantes Christus semper benedicat Ihesus.

(*Vita Gauzlini abbatis Floriacensis monasterii*, ed. Robert-Henri Bautier és Gillette Labory. C. N. R. S. Paris 1969.)

* A 60 éves Dobszay László tiszteletére 1995. február 14-én rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás.

et quarūdā festiuitatū

Fo. CXCI.

in mitrali, q̄ apli post p̄mā vnctionē quaz
in ch̄i morte suscepant in sufflāte illo z dicē
te Accipite sp̄m̄ sanctuz, sc̄dam expectabāt
quā pmiserat dñs dīcēs. Si abiero mittā
paracletū ad vos, Expectātes ḡ decārāt in
troitū Exaudi, q̄ p̄sus de psalmo, cxxvj, sc̄z
Dñs illuminatio: assumit, cui⁹ titulus est
In finē psalm⁹ David p̄sus q̄ limiret, Agit
em̄ ibi de vnctione David q̄ fuit triplex,
Primo em̄ vnct⁹ est in signū regis futuri,
Sec̄do i regē sup tribū iuda, tertio sup ro:
tū israel, Flos q̄z idē cātam⁹, qz vnctiones
tertiā expectam⁹, Prima em̄ vnctio ē i bas:
p̄simo, Sc̄da in p̄firmatiōe aut in penitē
tie p̄sessione, Tertia erit i resurrectione, Al
p̄ma fuit in aplis, sc̄da i iudeis, tertia i gē:
tibz, Et qm̄ apli vt dixim⁹ erāt expectātes
in tēplo z orātes laudātes z b̄ndicētes des:
um, idcirco in n̄ra expectatiōe i epla, Esto:
te prudētes, iuitamur ad orōnes, z in offes:
reda, Lauda ania mea dñm puocamur ad
laudes, Quis aut̄ effect⁹ fuerit illi⁹ aplice
vnctōis/ euāgelii d̄clarat, Tū venerit, vbi
d̄: Vos testimoniū p̄hibebitis: qz ab inis:
tio meū estis, In q̄busdā tñ ecclesijs ē of:
fertiū, Accēdit de⁹, z postcōio, Pat̄ cum
esset, Et attēde q̄ ob p̄missam causam, s.
qm̄ apli expectabāt idui p̄ute ex alto, hec
hebdomada d̄: expectatiōis in q̄ solent q̄:
dam ieiunare z orōni vacare vsqz ad pente:
co q̄ apli ieiunasse legunt p̄ h̄ ips, S; ma:
gister Hilbert⁹ p̄bat ieiunandū nō esse, q̄a
est de pascali tpe, z de q̄nq̄gesima penteco:
stes, Hieronym⁹ q̄z Ambrosi⁹ z Aug⁹, as:
iunt i ter pascha z pentē, nō esse necessitate
ieiunia indicēda, Volūtate em̄ oī tpe a ci:
bis p̄cipēdis possum⁹ abstinere, sed ex ne:
cessitate nō oportet, Vñ Ambrosi⁹, Per
hos q̄nq̄gita dies ieiuniū nescit ecclia: sic
ip̄a dñica q̄ dñs resurrexit, Sūt em̄ omes
hi dies velut pascha z dñica celebrādi, In
q̄b̄ sicut ait Beda maioribz epul⁹ z hymnū
celestibz est vacandū ob reuerētā dñice re:
surrectōis, z ob memoriā dñici p̄uict⁹ cuz:
discipul⁹, ob sp̄e glorie immortalitatz, Verū:
tamē ab hac auctoritate penitētes excludū
tur, Sed z Grego, letanias excipit z etiaz
p̄ciliū aurelianū, illud tñ volūtariū est, Illō
etiā notabile est q̄ octauā ascensōis q̄ de:
beret in q̄nta feria terminari, vlteri⁹ opoz:
tet progari, Licē em̄ officiū dñice in quin:
ta feria reperat, tñ in nocturnis officijs se:
pte ferie z sabbati inuitatoriū z respōsoria

de ascensione cantant, Verūtāmē nocturno:
nales psalmos dicim⁹ cū tribz lectionibz:
et te deū laudamus omitterimus, Prorogat
ergo octaua: cū z apli essent laudātes deū,
De hoc dictum est sub pasca, Nec vacat a
a mysterio: qm̄ apli expectātes p̄ observa:
tionē decē p̄ceptoz pactētū: mysteriū dena:
riū accipe meruerūt, et nos etiā expectātes
p̄ eandē obseruationē denariū vite p̄cipies
mus eterne, In bis decē diebz legendi sūt
act⁹ aploz: q̄s q̄ sequit sp̄m̄ sanctū accipiet,
et denariū p̄meribit.

De vigilia Pentecostes.

Equitur de vigi

lia pentecē, in qua sicut in vigilia
pasce celebrat̄ baptisma, q̄a iste
dne festiuitates sūt maiores z magz necē:
sarie inter oēs, In vigilia em̄ pasce celebra:
tur baptisma, qz in passione ch̄i oēs bap:
tizamur, i. redimimur z iustificamur, Nis:
bil em̄ nasci nobis p̄fuisset nisi redimi p̄fa:
isset, Itē redimi nihil p̄fuisset nisi paracle:
tus mitteret, et ideo in vigilia pentecē, cele:
brat̄ bap̄isim⁹, qz tūc p̄ sp̄m̄ sanctū mūda:
mur z sanctificamur, qm̄ dñs in celū ascen:
dens discipulis p̄misit dicens, Joānes q̄:
dem bap̄tizauit aqua: vos autē bap̄tizabis
mini sp̄s̄ctō, non post multos hos dies, i.
post decē dies: quod z factum est, Propter
hoc ḡ ecclia in decima die post ascensōē ce:
lebrat̄ bap̄tisimū: ad notandū q̄ nostri neo:
phici bap̄tizant̄ i sp̄s̄ctō quēq̄dmodū z il:
li, Bap̄tizat̄ etiāz hodie solenniter, Tū ad
hoc vt post pasca nati vel necessitate impe:
diti bap̄tizent, Tū qz petr⁹ hodie triamilia
hoim bap̄tizauit, Tū qz dei fili⁹ in dei digi:
to fortē deuicit: ideo qz idē op⁹ p̄ idē myste:
riū rep̄ntat̄ digito veniēt̄ z filio resurgēt̄,
Tū qz bap̄tisimi regeneratio p̄pria est spi:
ritus sancti opatio, Tū qz sicut hodie descē:
dit in aplos quē descensum dñs bap̄tisimū
appellauerat: dicens, Vos autē bap̄tizabi
mini sp̄s̄ctō, sic in bap̄tisimate descendit lz
inuisibilē in bap̄tizatos, Sed cum sp̄s̄s̄n̄
ctus die dñica z hora tertia missus fuerit
indiscipulos: q̄re bap̄tisim⁹ fit in sabbato z
hora nona, Videt̄ em̄ q̄ deberet poti⁹ hor:
ra tertia celebrari, Rñdeo q̄uis bap̄tisima
fiat in sabbato: tñ ad illud bap̄tisima p̄inet
q̄d apli acceperūt in die pentē, z q̄uis illō
eadē die vel hora non celebrat̄ p̄pter aliq̄s
fluctuantis mundi occasiones, tñ p̄ter sa

D 2